

ԲԺ. ՎԱՀՐԱՄ ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

Կ'երթան մեր սիրածները, կ'երթան մեր յարգածները, մեզ ձգելով խոր սուգի մէջ ու տխրաբեկ:

Հայ Բժշկական Միութիւնը վեց ամսուան մէջ կորսնցուց իր կառնորագոյն անդամներէն երեքը, որոնք գիտնականներ էին: Կարապետ Բաւմալջեան մեռաւ 76 տարեկան, բեղուն ու բազմակողմանի կեանք մը ապրելով: Բժշկական Միութեան պատուոյ նախագահն էր: Իրմէ քանի մը օր վերջ սեւ հողին յանձնեցինք ԲԺ. Ալլախվերտի Որդին, որ մեր Միութեան ատենադպիրը եղած էր երկու տարի: Այժմ կը խոնարհինք բժշկապետ Վսեբաւ Թորգոմեանի դազադին առջեւ:

Կեանքիս անդրանիկ յիշատակներուն վերջին ճաճանչն է որ կը մարի իրմով: Տասնըչորս տարեկան էի երբ ճանչցայ բժ. Վահրամ Թորգոմեանը: Պոլիս դարձած էր Փարիզէն ուր դացած էր բժշկութիւն ուսանելու: Յրանսական բժշկութեան բովանդակ հմայքը կ'անձնաւորէր: Պոլսոյ մէջ կատարեալ յաջողութիւն ունեցաւ իբրեւ խորհրդատու բժիշկ ու վիրաբոյժ մանկաբարձ, եւ շուտով փայլուն դիրք մը գրաւեց: Այս դիւրին յաջողութիւնը, որուն մէջ մեծ դեր ունեցաւ նաեւ իր անձնական հրապոյրը, զինքը հեռու չպահեց ազգային դործերէ: Ընդհակառակն, ոգեւին նուիրուեցաւ անոնց, եւ անկախաբար արուեստին հետ կապուած պաշտօններէ, ազգային մեծ գործունէութիւն մը ունեցաւ, վարելով կարեւոր ու պատասխանատու պաշտօններ: Իր ազգին, իր ազգակիցներուն օգտակար ըլլալու պատրաստակամութիւնը անշէջ մնաց մինչեւ իր մահը:

Ինք հաստատուած էր ու կը գործէր Բերայի հարուստ Թադին մէջ, բայց ամէն կիրակի կուգար Սկիւտար, ուր այն ատեն կը բնակէի իմ ծնողքիս հետ: Այս այցելութեանց նպատակն էր իրեն շատ սիրելի մտահոգութիւն մը, — դպրոցական առողջապահութեան խընդիրը: Կանուխէն սկսաւ հոգ տանիլ այդ մասին, աշխատելով որ իւրաքանչիւր դպրոց այցելու բժիշկ մը ունենայ որ պարբերաբար քնննութեան ենթարկէ ոչ միայն աշակերտներու, այլ ուսուցիչներու եւ պաշտօնեաներու առողջապահական վիճակը: Մինչեւ որ այս գրութիւնը ընդհանրացաւ, շատ աշխատեցաւ, եւ ատոր համար էր որ կուգար Սկիւտար, ուր կը քննէր վարժարանները, բոլորովին անձնուիրաբար, եւ այդ առթիւ կը կատարէր առողջապահական դասախօսութիւններ: Բնականէն պերճախօս ըլլալուն, մանաւանդ իր ընտ-

բաժնիները լաւ եւ ընդհանուրին դիւրամբոնելի եղանակով մը բացատրելուն, ունեցաւ մեծ թիւով ունկնդիրներ, որոնց մէջ ամէնէն ուշադիրներէն մէկն ալ ես էի: Կրնամ ըսել թէ Թորգոմեան իմ առաջին վարպետս եղաւ բժշկութեան մէջ: Կը կարծեմ թէ ես ալ իր առաջին աշակերտն էի:

Յետոյ անցան օրեր: 1889ին կարգը ինծի եկաւ Փարիզ մեկնելու, բժշկութիւն ուսանելու համար: Թէեւ հետոյ էի իրմէ, բայց կը հետեւէի իր աշխատութեանց: Բժ. Թորգոմեան անդադար կը գրէր բժշկական ու պատմական նիւթերու վրայ: Իրեն մասնագիտութիւն մը ըրաւ հայ բժշկութեան պատմութիւնը, յաջորդաբար հրատարակելով ոչ միայն Թուրքիոյ, այլ եւ աշխարհի ամէն կողմը յայտնուած հայ նշանաւոր բժիշկներու կենսագրութիւնները: Այս խղճամիտ ուսումնասիրութիւնները նոյն ատեն մեծ լոյս կը սփռեն մեր ազգին ժամանակակից պատմութեան վրայ, որուն ներքին իրադարձութիւններուն լաւատեղեակ էր եւ միշտ կը խորացնէր այս մասին ձեռք բերած լայն հմտութիւնը: Ինքն էր որ առաջին անգամ մեր մէջ ծանօթացուց հայ մեծ բժիշկին՝ Ամիրտովլաթի գործերը, ուսումնասիրելով անոր թողած զանազան աշխատութեանց ձեռագիրները: Այդ գործերուն ամէնէն կարեւորներէն մէկը, «Անդիտաց Անպէտ» կոչուած բժշկական բառարանը, 1927ին Վիեննայի մէջ լոյս տեսաւ շնորհիւ Կարապետ Բասմաջեանի, որ նոյնքան կը հետաքրքրուէր հայ հին բժշկութեան պատմութեամբ եւ որ դիտական գործի մը վայել հմտալից ծանօթութիւններով ճոխացուց այս ստուար եւ մեծարժէք աշխատութիւնը:

Բժ. Թորգոմեանի ջերմ փափաքն էր առանձին հատորներու շարքով մը հրատարակել երկար տարիներու ընթացքին զանազան թերթերու եւ պարբերականներու մէջ լոյս տեսած իր ուսումնասիրութիւնները, զորս նորագոյն հետազոտութիւններով եւ անտիպ վաւերադրերով ընդլայնած էր: Դժբախտաբար կարելի չեղաւ գտնել այն մեծ գումարը որ անհրաժեշտ էր այս աստիճան ստուար աշխատութեան մը հրատարակութեան համար: Ինչ որ մեր Բժշկական Միութիւնը չկրցաւ ու չէր կրնար ալ ընել, յուսալի է որ Հ. Բ. Ը. Մ. Մեղրոնեան Յանձնաժողովը իրականացնէ, ի հարկէ աւելի ձեռնտու պայմաններու մէջ:

Ըսի արդէն թէ բժ. Թորգոմեան նոյնքան զնահատելի ու բեղնաւոր գործունէութիւն մը ունեցաւ ազգային շրջանակի մէջ: Իբրեւ երեսփոխան, միջոց մը մեծ շրջահայեցութեամբ վարեց Պոլսոյ Ազգ. Ընդհ. Ժողովին ատենապետութեան դժուարին պաշտօնը, ամէնուն համակրութիւնը գրաւելով: Իբրեւ Քաղաք. Ժողովի անդամ, անձնութիւններու տիպար մը հանդիսացաւ, լայնօրէն հանրային օգտին

տրամադրելով իր ժամանակն ու աշխատութիւնը: Իբրեւ անդամ Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան, իր ընկերներուն հետ կրցաւ կարեւոր բարենորոգութիւններ մտցնել այդ պատմական հաստատութեան մէջ: Իբրեւ Ուսումն. Խորհուրդի ատենապետ, մեծ հոգ տարաւ կրթական դործին բարւոքման, մասնաւորաբար հաստատելով մանկավարժական դասախօսութիւններ, եւ ինք անձամբ ստանձնելով անոնց առողջապահական մասը, բանախօսութեանց շարքով մը, զոր հրատարակեց առանձին հատորով: Իննսունական թուականներէն սկսեալ մինչեւ նախորդ պատերազմը, իր անունը անբաժան մնաց ազգային կեանքի բոլոր կարեւոր երեւոյթներէն:

Նոյնքան կարեւորութիւն կը ստանար նաեւ իր դիրքը Պոլսոյ բժշկական դասին մէջ: Իր համբաւը արձադանդ գտած էր մինչեւ սուլթանական արքունիքը՝ եւ անանկ ատեն մը ուր պետական շրջանակներու մօտ ոչ մէկ բարեացակամութիւն ցոյց կը տրուէր Հայոց մասին, ինք դահաժառանգ իշխանին անձնական բժիշկի փափուկ պաշտօնին կոչուած էր միայն. իր ձեռնհասութեամբ եւ պարկեշտութեամբ: Այս յատկութեանց շնորհիւ անդամակցած է նաեւ Պոլսոյ Կայս. Բժշկական Ընկերութեան, որուն դեր — ատենապետը եղած է:

1915 Ապրիլ 11/24ին, մտաւորականներուն հետ ձերբակալուած եւ աքսորուած էր նաեւ բժ. Թորգոմեան, բայց ինք, ինչպէս քանի մը սակաւաթիւ բախտաւորներ, յաջողեցան Պոլիս դառնալ շուտով, շնորհիւ ազդեցիկ միջամտութեանց:

Մինչեւ պատերազմին ելքը, ազգային ամէն գործունէութիւն կասած ըլլալով, բժ. Թորգոմեան քաշուած կեանք մը անցուց, միայն իր ուսումնասիրութիւններով զբաղելով: Բայց անմիջապէս որ զինադադարը կնքուեցաւ, բժ. Թորգոմեան ալ վերսկսաւ իր երգեմնի գործունէութիւնը: Պատերազմը նոր պայմաններու ծնունդ տուած էր: Յուսարից մարդկութիւնը շատ բան կ'ակնկալէր անոր յաջորդող խաղաղութեան արշալոյսին մէջ: Մեր ազգն ալ, թէեւ ծանրօրէն վերաւոր, իր հայրենիքին մէկ փոքր մասին տիրացեր էր իբրեւ անկախ հանրապետութիւն, եւ լաւագոյնին կը սպասէր: Այդ յոյսի օրերուն մէջ բժ. Թորգոմեան, տիկին Ստամպուլեանի եւ ուրիշներու գործակցութեամբ, Պոլսոյ մէջ կազմեց հայկական անդրանիկ Կարմիր Խաչը, որ շուտով հայկական պետութեան հետ կապուելով, մեծ ծառայութիւններ մատուց մեր ժողովուրդին եւ ճանչցուեցաւ բոլոր միւս պետութեանց Կարմիր Խաչերէն:

Բժ. Թորգոմեան այդ միջոցին կազմեց նաեւ Պոլսոյ Հայ Բժշկական Միութիւնը, որ նոյնպէս օգտակար գործունէութիւն մը պիտի ունենար: Նոյն ատեն, շարունակեց գործակցիլ ազգային իշխանութեանց, որոնք շատ բան ունէին կատարելիք վերապրողներու ֆիզի-

քական ու բարոյական վերականգնութեան եւ ընդհանուր խնամատարութեան համար:

Բայց խաղաղութեան յաջորդող այս յուսալից շրջանը երկար չըտեսց: Շուտով յոռի պայմանները վերայալսուեցան եւ սկսան արագաբայլ դիմել դէպի յոռեղոյնը: Բժ. Թորգոմեան, որուն հետ միշտ կը շարունակէի բարեկամական յարաբերութիւններս, օր մը գրեց ինծի թէ Պոլսոյ մթնոլորտը օրէ օր աւելի անշնչելի կը դառնայ ընդհանուր հայ մտաւորականութեան համար, եւ թէ կը խորհի հեռանալ եւ դալ Փարիզ հաստատուիլ:

Արդարեւ, դործադրեց այս մտածումը, եւ դիտենք որ հայ ժողովուրդէն մաս մըն ալ նոյնը ըրաւ միեւնոյն պատճառներով: Տեսայ զինքը Փարիզ նոր եկած ատենը: Տարիները, աշխատութիւնն ու այն ծանր անցքերը ճերմկեցուցած էին մաղերն ու մօրուքը: Դէմքին վրայ խոռոչներ ձեւացած էին եւ աչքերը կորսնցուցած էին իրենց երբեմնի վառ փայլը: Բայց միշտ նոյն ազնիւ ու ժպտադէմ մարդն էր, նայուածքը միշտ բարութեամբ օժոն, սիրտը՝ բաց, մտածումը աննենդ, եւ իր մէջ բոլորովին անեղծ մնացած էր գործունէութեան եւ հանրային օգտին նուիրման բուռն եռանդը:

Փարիզ սակայն, պայմանները դժուարացած էին: Երբեմնի դիւրատար կեանքը չկար այլեւս: Եւ մեր ծերունի բարեկամը, որ աւելի սրտով հարուստ մնացած էր եւ որ սակայն յուսահատիլ չէր դիտեր, պարտաւորուեցաւ սկսնակի պէս աշխատիլ անտրտունջ:

Բախտը շատ դառնութիւն կը վերապահէր իրեն: Առաջին ծանրագոյն հարուածը ստացաւ 1933ին, իր անդրանիկ զաւկին՝ Արամի կանխահաւ մահով: Ինք որ այնքան հիւանդներու կեանքը ազատած էր, ոչ իսկ միխիթարութիւնը ունեցաւ անոր սնարին մօտ դառնուելու, երբ հիւանդը վիրաբուժական անյետաձգելի գործողութեան մը կ'ենթարկուէր Լիոնի մէջ: Շտապեց անոր մօտ, բայց այլեւս յոյս չէր մնացած, եւ այդ խոստմնալից զաւակը, որ իր յոյսի աղբիւրն էր, քանի մը օր վերջ կը մեռնէր իր բաղուկներուն մէջ:

Իր կսկիծը այնքան մեծ էր որ բառ չէինք գտներ զինքը միխիթարելու համար: Թորգոմեան, զլիւիկոր, ջանաց տանիլ այս ծանր հարուածը: Վստահ էի թէ միայն աշխատութիւնը պիտի կրնար ամոքել իր ցաւը, եւ այս մտածումով խնդրեցի իրմէ որ ամէն ամիս մեր Բժշկական Միութեան պատմական զեկոյցներ բերէ: Սկսաւ աշխատիլ այս ուղղութեամբ, եւ ամէն բան ցոյց կուտար որ գործունէութեան այդ նոր պահանջը միխիթարութիւն մը կը դառնար եւ իր ցաւը կը թմրեցնէր: Եւ ահա այս կացութեան մէջ էր որ երկրորդ ծանրագոյն հարուածը կրեց: Չորս տարի անցած էր իր անդրանիկին մահուան վրայ, երբ երկրորդ զաւակն ալ, Սուրէնը, նոյնպէս մեռաւ:

իրմէ հեռու, 1937ին: Վերջին յոյսի աղբիւրն էր որ կը ցամքէր այս կերպով: Դժբախտ ալեւորը այլեւս ամէն աշխոյժ կորսնցուց, սկսաւ յողնիլ: Կարծես նոր կը սկսէր ծերանալ:

Զաւկի կորուստ, — դառնագոյնը կորուստներուն: Այս անհնարին ցաւը երկու անգամ վիճակեցաւ Թորդոմեանի: Եւ ինչպէս առաջին անգամուն, այս անգամ ալ աշխատութեան մէջ փնտռեց ամէն միութարութիւն, նոր ուսումնասիրութեանց նուիրուելով: Վերջերս կը գրէր իր յիշատակները, որոնք, նկատի առնելով իր կեանքին տեւողութիւնը, — ծնած էր Սկիւտար, 1858-Ապրիլ 20ին, — նկատի առնելով մանաւանդ իր ճանչցած մարդիկը եւ իր մասնակցութիւնը ազդային դործերու —, շատ հետաքրքրական վաւերագիր մը պիտի դառնային մեր ժամանակակից պատմութեան համար:

Բժ. Թորդոմեան, բացի հայերէն աշխատութիւններէ, որոնց մէջ մեծագոյն տեղը կը գրաւեն Երեմիա Զէլէպի Քէօմիւրճեանի «Ստամպուլայ Պատմութեան» ծանօթութեանց երեք հատորները, Հրատարակած է բազմաթիւ ֆրանսերէն տետրակներ բժշկական եւ պատմական նիւթերու մասին: Անգամ էր Ֆրանսայի Բժշկա – Պատմական Ընկերութեան եւ ուրիշ գիտական ընկերութեանց: Կ'անդամակցէր նաեւ Հ. Բ. Ը. Միութեան Նուպարեան Մատենադարանի Յանձնաժողովին: Ամբողջ երկու տարի մեծ արժանիքով վարած է Փարիզի Եկեղեցիին վարչութեան նախագահի պաշտօնը: Միշտ կը զբաղէր հայ բժիշկներու ապագայով, ձեռնառու էր իր բոլոր արուեստակիցներուն, կը քաջալերէր սկսնակները, եւ իր խորհուրդները, յստակ ու անկեղծ, հաւասարապէս հաճելի էին նորերուն, ինչպէս հիններուն:

Այդպէս էր նաեւ իր հիւանդներուն հետ: Աւելի իբրեւ բարեկամ քան իբրեւ բժիշկ կը մտնէր հիւանդի մը տունը, համակրութեան ու սիրոյ առարկայ կը դառնար իսկոյն, գիտութիւնը կիրարկելէ առաջ իր ներշնչած վստահութեամբ կ'ազդէր հիւանդին վրայ:

Իր բեղուն կեանքը, իր աղնիւ յատկութիւնները պէտք է օրինակները ըլլան բոլոր երիտասարդ բժիշկներուն, որոնք անշուշտ օր մը պիտի ուզեն դրել իր կենսագրութիւնը, ինչպէս ինք գրեց, — եւ ա՛յնքան խղճմտութեամբ ու սիրով, — զինքը կանխող բժիշկներունը:

Մեր ցաւը կրկին է, որովհետեւ կ'ուզէինք իր յորեւեանը տօնել: Բայց ինք, ճշմարիտ գիտուն, չուզեց որ եւ է աղմուկ իր անձին շուրջ, եւ հակառակ մեր խնդրանքներուն, մերժեց ու համակերպեցաւ կեանքի դժուարութեանց ու զրկանքներուն:

Կ'ողբանք իր մահը: Յուզմունքով ու ցաւահար, կուգանք մեր խորին յարգանքին արտայայտութիւնը բերել մեր փառաւոր վարպետին որ, անկախաբար իր գիտնականի արժանիքէն, կը մարմնացնէր մաքուր ու զտարիւն Հայու տիպարը, ազգասէր, ընտանեւէր, մա-

ԱՅՎԱԶՈՎՍԿԻ

(1817 - 1900)

Անմահութիւնը յաւիտեան համար
արտադրելու մէջն է: ՌԸՆԱՆ

Այվազովսկիի ծննդեան 125ամեակին առթիւ զրի առնուած այս տողերը, յարգանքի ու պարծանքի տուրք մըն են, զոր կը պարտինք մեր նկարիչներուն ամէնէն մեծին եւ ամէնէն ամբողջին:

Այվազովսկի երեսոյթ մըն էր մեր մէջ իր կեանքով եւ իր մեծ տաղանդով: Հակառակ իր անունին օտար ձեւին եւ իր իշխանական կենցաղին, Այվազովսկի մնաց հայ օրտին ամէնէն մօտ եւ հայ հրապարտութեան ամէնէն արդար անդրչիրիմեան անուններէն մին:

Իր արուեստին շուրջ հիւսուած բազմաթիւ պատմութիւնները ցոյց կուտան թէ, որքան մեծ ու համադրային է ժողովրդականութիւնը զոր կը վայելէր, բոլորովին միջազգային նիւթեր նկարելով հանդերձ:

Ժողովրդականութիւնները երախտադիտութեան եւ համակրանքի ձեւեր են, զորս կուտան ազգերը իրենց արժանաւոր զաւակներուն:

Այվազովսկի մարմնաւորեց հայ վրձինին մեծութիւնը, եւ անով՝ հայ ժողովուրդին մէջ արթնցուց արուեստի ճշմարիտ գիտակցութիւնը: Հայը Այվազովսկիով սկսաւ նկարաչական արուեստը սիրել, ինչպէս Կոմիտաս վարդապետով՝ գեղջկական երաժշտութիւնը: Երկու նուիրական անուններ, որոնք բացին երկու տարբեր ճամբաներ իրենց յաջորդող սերունդներուն:

Կոմիտաս աւելի շուտ կրնար ժողովրդականութիւնը շահիլ իր նիւթին բերումով: Մինչդեռ Այվազովսկիին նիւթը հասարակաց ծովն էր, ալիքներուն դէմ մարտնչող ու ապա խորտակուող նաւերը՝ մարդկային ողբերգութիւններով: Բոլորն ալ ազգային դժգոհումներու հետ կապ չունեցող նիւթեր, որոնք դիւրաւ կրնային Այվազովսկիին մեզմէ հեռացնել, եթէ ան չունենար այն անբացատրելի հմայքը, որով ծով չտեսնող զաւառի տղաքն իսկ իրենց ընդունակութեան փոր-

նաւանդ այլասէր:

Իր մահէն քանի մը ամիս վերջը, շիջեցաւ նաեւ իր կեանքի ադ-նիւ ընկերուհին, որ ենթակայ նոյն տառապանքներուն, ոչ միայն քաջութեամբ տարաւ զանոնք, այլեւ իր հոգածութեամբ կրցաւ շատ բան թեթեւցնել իր մեծանուն ամուսնին վիճակած ամենադառն վիշտերէն:

ԲԺ. ՊՕՂՈՍ ՔՕԼՕԼԵԱՆ